

Badó Attila-Molnár András¹

Az amerikai jogászképzés válságtünetei. Recenzió Brian Z. Tamanaha: *Failing Law Schools* című könyvéről.²

Brian Z. Tamanaha *Failing Law Schools* című könyve a jogi oktatás válságát tárja fel az Egyesült Államokban, bemutatva a jogi iskolák működését, a hallgatók tapasztalatait, valamint a munkaerőpiac valóságait. A kötet kifejezetten konfrontatív, sőt, provokatív hangnemben intéz kihívást az egyesült államokbeli jogászképzés megingathatatlannak vélt intézményei, sajátosságai felé: problematikusnak tekinti az egyetemi oktatók meghatározott pályaszakaszban való véglegesítését – a *tenure* intézményét –, a jogászképzés akadémikusokkal, kutatókkal való feltöltését, valamint annak hároméves időtartamát és az erre visszavezethető, indokolatlan – egyúttal eladósodottságot eredményező – tandíjemelkedést.

A mű jelentősége abban rejlik, hogy részletesen elemzi a jogi oktatás körüli problémákat, és rávilágít arra, hogy az amerikai rendszer nem képes hatékonyan felkészíteni a jövő jogászait. A szerző nemcsak diagnosztizálja a problémákat, hanem javaslatokat is tesz azok megoldására, amelyek a jogi iskolák reformjára és a hallgatók támogatására irányulnak. Könyvének egyik központi állítása az, hogy a diplomát szerző hallgatók jelentős része nem talál megfelelő munkát. A hagyományos jogi oktatási modell, amely a tankönyvi tudásra és a jogi elméletek elsajátítására összpontosít, nem biztosítja a szükséges gyakorlati tapasztalatokat, amelyek a jogi pályán való érvényesüléshez elengedhetetlenek. Tamanaha statisztikai adatokkal támasztja alá állításait, bemutatva a jogi iskolákból kikerülő hallgatók foglalkoztatási arányát, valamint a diploma megszerzésével járó adósságok mértékét. A könyv másik kulcseleme a jogi oktatás költségeinek drasztikus emelkedése. A szerző hangsúlyozza, hogy a jogi iskolák tandíjai az utóbbi évtizedekben folyamatosan nőnek, ami a hallgatók számára egyre nagyobb pénzügyi terhet jelent. A növekvő adósságok következményeként sok frissen végzett jogász képtelen visszafizetni diákhitelét, ami súlyosan befolyásolja életminőségüket és jövőbeli karrierlehetőségeiket. Tamanaha elemzi az oktatás finanszírozásának különböző modelljeit is, és javaslatokat tesz a költségek csökkentésére. Hangsúlyozza a jogi karok és a munkaerőpiac közötti diszkrepanciát, amelyet a diákok elvárásai és a valós piaci igények közötti szakadék jellemez. A könyvben kifejtett érvek szerint a jogi oktatás nem reagál kellőképpen a változó jogi környezetre és a technológiai fejlődésre, amely a jogi szolgáltatások nyújtásának módját alapvetően megváltoztatja. Tamanaha figyelmeztet arra, hogy a jogi iskolák nem készítik fel megfelelően a hallgatókat a digitális korban jelentkező kihívásokra, így a jogi oktatás stagnálása nemcsak a diákok számára, hanem a jogi szakma egészének jövőjére nézve is kockázatos.

A könyv módszertana szociológiai és jogi elemzések kombinációján alapul. Tamanaha a jogi iskolák működését és a hallgatók tapasztalatait kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtéssel vizsgálja. A könyvben található statisztikai adatok forrásai közé tartoznak a jogi karok hivatalos jelentései, valamint interjúk és kérdőívek, amelyek révén a szerző közvetlenül a hallgatók tapasztalataira épít. Tamanaha célja, hogy átfogó képet adjon a jogi oktatás jelenlegi helyzetéről, és hogy felhívja a figyelmet a sürgető reformok szükségességére. Visszatekint 1997-re, amikor a jogi oktatásban már láthatóvá váltak a válság jelei. Leírja, hogy ekkor a magas tandíjak és a gyorsan növekvő hallgatói adósságok már komoly aggodalomra adtak okot az Egyesült Államokban, ami elindította a jogi képzés átalakításáról szóló vitákat. Bemutatja az Amerikai Ügyvédi Kamara (ABA) és az Igazságügyi Minisztérium közötti konfliktust, amely az ABA monopolisztikus szabályozási gyakorlatából fakadt. Az Igazságügyi Minisztérium perelte az ABA-t, mert úgy vélte, hogy szabályozásaival akadályozza az

¹ Badó Attila – Intézetvezető egyetemi tanár, Molnár András, adjunktus, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² Brian Z. Tamanaha: *Failing Law Schools*, The University of Chicago Press | Chicago and London, 2012, 225p.

alacsonyabb költségű jogi oktatási modellek létrejöttét. A szerző szerint az ABA követelményei, mint a hároméves képzési idő vagy a költséges akkreditációs elvárások, hozzájárultak a jogi képzés költségeinek növekedéséhez. Megvizsgálja a hároméves képzési idő történetét és jogi megalapozottságát. Kiemeli, hogy sok szakértő szerint elegendő lenne két év, és a harmadik év a költségek felesleges növekedését okozza. Az ABA szabványainak megfelelő hároméves időszak célja részben a szakma presztízsének fenntartása, ám ezzel megemeli a tandíjakat és az eladósodottságot. Arra is kitér, hogy az egyetemi oktatók miként álltak ellen az ABA szigorú szabályainak enyhítésére irányuló javaslatoknak. Az oktatók attól tartottak, hogy ezek a változtatások veszélyeztetik akadémiai szabadságukat és stabil jövedelmüket. Tamanaha bemutatja, hogy a jogi oktatók tanítási terhei jelentősen csökkentek az elmúlt évtizedekben, miközben fizetésük folyamatosan emelkedett. Az adatok szerint az oktatók átlagos tanítási óraszámát az 1970-es évektől a 2010-es évekre szinte megfelelődött, miközben az egyetemi oktatók bérei évről évre nőttek, ami a tandíjak növekedéséhez is hozzájárult. Rámutat arra, hogy a kutatási tevékenységek fenntartása magas költségekkel jár, és gyakran a gyakorlati oktatás rovására megy. Az amerikai jogi karok sokszor kutatási támogatásokra és elit színvonalú programokra költenek, ami megemeli a költségvetést és hozzájárul a tandíjak növekedéséhez. A professzorok számának növelése, amelynek célja részben a kutatás támogatása, tovább terheli a költségvetést. Ennek eredményeként a jogi karok kénytelenek voltak új bevételi forrásokat keresni, amely legtöbbször a tandíjak emelésével történt.

A könyv egyik fejezete a *U.S. News & World Report* rangsorolásának jogi karokra gyakorolt hatásával foglalkozik. A rangsorok jelentős befolyást gyakorolnak a jogi karok működésére, mivel a rangsorban való előrelépés kulcsfontosságúvá vált az új hallgatók vonzása érdekében. A jogi karok gyakran manipulálják az adatokat, például a friss diplomások elhelyezkedési statisztikáival, hogy kedvezőbb pozíciókat érjenek el a rangsorban. A rangsorok által generált verseny további káros hatásokat okoz: az egyes karok olyan intézkedéseket vezetnek be, amelyek gyakran ellentétesek a hallgatók érdekeivel. Az egyik ilyen intézkedés például a rövid távú, alacsony fizetésű állások beszámítása az elhelyezkedési statisztikákba, amely félrevezető képet fest a diploma értékéről.

Tamanaha részletes statisztikákat mutat be a jogi képzés drasztikusan növekvő költségeiről és annak következményeiről. Az 1980-as évektől kezdve a tandíjak évente 10-15%-kal emelkedtek, 2010-re pedig az átlagos tandíj elérte a 40 ezer dollárt. Ezzel párhuzamosan a hallgatók egyre nagyobb arányban vettek fel diákhitelket, amelyek átlagos összege 100 ezer dollárra nőtt. A tandíjemelkedés mögött álló okok sokrétűek, és csak részben vezethetők vissza a professzorok magas fizetésére. Az akadémiai elitizmus, az egyetemek presztízsépítésre törekvése is fokozza a jelentős pénzügyi nyomást.

A szerző megvizsgálja azt is, hogy megéri-e a magas tandíjat a jogi diploma. A munkaerőpiacon a kezdő fizetések stagnálnak, míg a hallgatókra nehezedő hitel terhek folyamatosan növekednek. Az egyes állásokért folytatott verseny élesedése miatt a friss diplomások egyre kevésbé biztosak abban, hogy befektetésük megtérül. A könyv a hallgatók számára komoly figyelmeztetésre hívja fel a figyelmet: a jogi diploma megszerzése nem garantálja a stabil karriert, és az adósságterhek súlya hosszú távon korlátozhatja a személyes és pénzügyi szabadságot. A jogi karok is figyelmeztetést kapnak, mivel a gazdasági modell fenntarthatatlansága veszélyezteti a jogi oktatás jövőjét. A magas költségek miatt az intézmények egyre inkább elveszítik hallgatóikat, különösen azokat, akik nehezebben tudják finanszírozni a tanulmányaikat.

Az utolsó fejezetben a szerző reformjavaslatokat tesz, mint például a képzési idő csökkentése, a gyakorlatorientált oktatás előtérbe helyezése, valamint a valós elhelyezkedési statisztikák közzététele. Szerinte e lépések szükségesek ahhoz, hogy a jogi oktatás fenntarthatóbbá és realitásabbá váljon mind a hallgatók, mind az intézmények számára. Tamanaha rövid záró

gondolatokkal összegzi a könyv üzenetét, hangsúlyozva, hogy a jogi oktatásnak sürgős reformokra van szüksége, hogy alkalmazkodjon a 21. századi munkaerőpiac követelményeihez és a hallgatók pénzügyi lehetőségeihez.

Brian Z. Tamanaha *Failing Law Schools* című könyve átfogó és kritikus elemzését nyújtja a jogi oktatás válságának, amely fontos kérdéseket vet fel a jogi szakma jövőjével kapcsolatban. A könyv elemzi a jogi iskolák működését, a hallgatók tapasztalatait, a pénzügyi terheket és a munkaerőpiaci realitásokat, valamint javaslatokat tesz a reformokra. Érvei és javaslatai nemcsak a jogi oktatás szakértői számára relevánsak, hanem minden olyan olvasó számára, aki érdeklődik a jogász szakma jövője iránt. A könyv figyelmeztet arra, hogy a jogi iskolák nemcsak a tudás átadására, hanem a társadalmi igazságosságra és a jogi szakma etikai fejlődésére is felelősséggel tartoznak. A mű egyaránt provokatív és informatív, serkenti a diskurzusokat a jogi oktatás reformjáról, és arra ösztönzi az olvasót, hogy gondolkodjon el a jogi szakma jövőjéről és a jogi iskolák szerepéről. Tamanaha könyve így nemcsak a jogi oktatás területén dolgozók, hanem minden érintett számára fontos olvasmány.

A könyvről elmondható, hogy nem csupán vitákat indukált,³ hanem az elmúlt évtized oktatási reformtörekvéseire is érzékelhető hatást gyakorolt. Az Amerikai Ügyvédi Kamara (ABA) azóta bizonyos mértékben enyhítette az akkreditációs követelményeit. Például egyes jogi karok már rugalmasabban kezelhetik a képzés struktúráját, és kisebb hangsúlyt kell fektetniük az infrastruktúra és kutatási eredmények presztízsének növelésére. Az egyes jogi karokon megjelentek alternatív képzési programok, például a két és fél éves gyorsított képzési modellek, amelyek Tamanaha javaslatai nyomán rövidebb képzési időt kínálnak, ezáltal csökkentve a hallgatók költségeit. A könyv megjelenése óta az átláthatóság javítására is tettek lépéseket: több jogi kar pontosabban és részletesebben ad közre adatokat a végzős hallgatók elhelyezkedéséről és kezdő fizetéseiről. Az ABA új szabványokat is bevezetett az elhelyezkedési mutatók közzétételére vonatkozóan, amelyek előírják a hallgatók tényleges foglalkoztatási adatainak részletesebb és pontosabb bemutatását. Ennek köszönhetően a leendő hallgatók már valósabb képet kaphatnak a jogi diploma nyújtotta lehetőségekről, és realisabb döntéseket hozhatnak. A tandíjak emelkedésének üteme az elmúlt években enyhén lassult, és sok jogi kar növelte az ösztöndíjakra fordított összegeket. Bár a tandíjak továbbra is magasak, a tandíjemelések lassulása és a bővülő ösztöndíjprogramok révén a hallgatók adósságterhei valamelyest csökkentek. A COVID-19 járvány tovább gyorsította a jogi oktatás digitális átalakulását, és egyre több jogi kar kínál részben vagy teljesen online kurzusokat. Az ABA engedélyezte a hibrid jogi programok elindítását, amelyek csökkenthetik a költségeket, mivel az online képzés gyakran olcsóbb. Ezek a programok rugalmasabbá teszik a jogi oktatást, és lehetővé teszik, hogy a hallgatók kevesebb személyes megjelenést igénylő módon szerezzék meg a jogi

³ Érdemes idézni egy neves neves amerikai jogászprofesszor talán kissé sértődöttnek tűnő írásából, mely jól mutatja, hogy Tamanaha milyen érzékeny problémát feszeget könyvében: „A jogi egyetemek, vagy legalábbis néhányuk, bajban van, de Tamanaha többet állít. A címét – *Failing Law Schools* – úgy is értelmezhetnénk, hogy a jogi egyetemek azért nem teljesítik küldetésüket, mert – ahogyan azt sugallja – túlfizetett jogászprofesszorok otthonaiként a kutatással és nem a tanítással foglalkoznak; a magas színvonalú, alacsony költségű jogi oktatás célját alárendelik annak, hogy a U.S. News ranglistáján feljebb kerüljenek, és az ABA akkreditációs követelményeit arra használják, hogy kizárják a versenyt és megelőzzék az egyéb olyan változásokat, amelyek veszélyeztethetik a tandíj „obszcén” szintre történő emelését. Ezen állítások alátámasztása nem nélkülözi a tényeket, de nem eléggé szilárd társadalomtudományi alapokon nyugszik ahhoz, hogy közel sem legyen meggyőző. Tamanaha ugyanis soha nem állítja, hogy a jogi egyetemek nem teljesítik elsődleges küldetésüket, azaz a hozzáértő ügyvédek képzését. Alternatívaként Tamanaha címét akár performatívnak is olvashatjuk: e könyv megírásával a jogi iskoláknak ad sikertelen osztályzatot. Ha így olvassuk a címet, felmerül a kérdés, hogy vajon kell-e törődnünk azzal, hogy Tamanaha milyen osztályzatot ad. 2012-ben a National Jurist magazin közzétette a jogi oktatás legbefolyásosabb embereinek listáját. Az első helyen Brian Tamanaha áll. Én nem vagyok rajta ezen a listán.” Lásd: Review of Review of Failing Law Schools by Richard O. Lempert, University of Michigan Law School. <https://repository.law.umich.edu/reviews/165> (utoljára megtekintve: 2024. december 9.)

diplomájukat. Tamanaha könyve széles körű párbeszédet indított el a jogi oktatás fenntarthatóságáról, amelyben a hallgatók, oktatók és jogi szakemberek is aktívan részt vesznek. Az elmúlt években számos konferencián és szakmai fórumon vitatták meg a jogi oktatás jövőjét és a szükséges reformokat. Ez a nyilvános vita nyomást gyakorolt a jogi karokra és az ABA-ra is, hogy alkalmazkodjanak a modern kihívásokhoz, és olyan képzési modelleket hozzanak létre, amelyek a munkaerőpiaci igényekhez igazodnak. Összességében a könyv komoly változásokat és fontos reformokat indított el a jogászképzésben, és bár a mélyreható reformok továbbra is váratnak magukra az Egyesült Államokban, a képzés jelenlegi struktúrájának átalakítása már nemcsak vita tárgya, hanem fokozatosan meg is valósul.

Záró gondolatként pedig érdemes lehet kitérni arra, hogy a mű nemcsak az amerikai, hanem a magyar olvasó szemében is kifejezetten szokatlan olvasmány benyomását keltheti több szempontból. Fontos szem előtt tartani, hogy a könyv az Egyesült Államok jogászképzésével kapcsolatban fogalmaz meg súlyos kritikákat, ami azt jelenti, hogy a benne írtak a megfelelő kontextusban értendők, és a megfogalmazott reformjavaslatok nem feltétlenül ültethetők át körültekintés, reflexió nélkül a magyar jogi oktatásba.

Mindenekelőtt hazai szemmel, a hazai egyetemi jogászi pálya ismeretében kifejezetten meghökkentőnek tűnhet mindaz, amit Tamahana felpanaszol az amerikai rendszerben. Magyarországon viszonylag általánosan elfogadottnak számít az, hogy az egyetemi jogász a diplomaszerezést követően valamelyik jogi karon – rendszerint a saját képzési helyén – kezdi meg oktatói-kutatói pályafutását, és – amennyiben sikeresen a pályán marad – főállású oktatóként teljesíti az egyetemi jogászi karrier különböző állomásait. A magyar egyetemi pálya „természetes állapota” tehát a viszonylag stabilnak mondható munkaviszony; ehhez az állapothoz képest a *tenure* koncepciója kifejezetten „rendszeridegen”, hiszen ezt a végleges kinevezést akkor nyerheti el az amerikai oktató, ha előzetesen már bizonyította alkalmasságát a megfelelő mennyiségű publikációval. A *tenure*-t tehát, legalábbis eredeti rendeltetésére tekintettel, már eleve hosszas munkával kell kiérdemelni; a szerző pedig ennek valóságát és anomáliáinak káros hatásait bírálja.

Másfelől a képzési idő hosszával kapcsolatos kritika kapcsán fontos felidézni azt, hogy az Egyesült Államokban a jogi egyetemi tanulmányokat az alapfokú (*undergraduate*), nem szakmához kötött egyetemi képzés előzi meg, majd a felsőfokú (*graduate*) képzés tartalmazza sűrítve a jogi ismereteket. Ez a képzési rend alapjaiban eltér a Magyarországon megszokott ötéves képzéstől, ami a „általános értelmiségi”, illetve a szorosan a szakmához kötődő kurzusokat egyaránt magában foglalja. Amennyiben Tamahana képzési idővel kapcsolatos kritikai nézőpontját a magyar viszonyokra kívánjuk rávetíteni, akkor ez a sajátosság nem hagyható figyelmen kívül.

A szerző a jogászképzés időtartamát összefüggésbe hozza a tandíj mértékével és azzal, hogy ez jelentős költségeket eredményez a hallgatók számára, akiknek korlátozottak az esélyeik a szakmában való elhelyezkedésre és a jó keresetre, ezért a diákhitel-tartozás súlyos teherként nehezedik rájuk már pályakezdőként. Ez a jelenség nem teljesen amerikai sajátosság – diákhitel igénybevétele Magyarországon is van lehetőség –, azonban elmondható, hogy az Egyesült Államokban, különösen az elit egyetemeken az ilyen eredetű adósság jóval nagyobb mértékű. Magyarországon a recenzio írásának pillanatában az ELTE jogászképzésének tandíja a 2024-ben beiratkozottak számára 390 000 Ft/félév;⁴ a hazai jogi karok között ez a legmagasabb összegű tandíj. A Tamahana által is többször emlegetett *U.S. News* idei adatai szerint a legdrágábbnak számító University of Idaho költségtérítése a 2023/2024-es tanév egészére az állam lakói számára 51 864 \$, az államon kívüli lakosok számára pedig 90 336 \$.⁵ Ez forintra

⁴ <https://www.ajk.elte.hu/dstore/document/3975/%C3%B6nk%C3%B6lts%C3%A9g2425.pdf> (utoljára megtekintve: 2024. december 9.)

⁵ <https://www.usnews.com/education/best-graduate-schools/the-short-list-grad-school/articles/most-expensive-law-schools> (utoljára megtekintve: 2024. december 9.)

átszámítva – 390 Ft/\$ árfolyamon alapul véve – 20 226 960, illetve 35 231 040. Ha az itt megjelölt összegeket az egyes országok jogászképzésének teljes tartamára számítjuk át – és e referenciaértékeket a teljes tartamra nézve változatlanok feltételezzük –, akkor Magyarország esetében a legmagasabb összegű tandíj mindösszesen 3 900 000 Ft-ra rúg, az Egyesült Államokban 60 680 880 Ft-ra (155 592 \$), illetve 105 693 120 Ft-ra (271 008 \$). A különbség az abszolút értékek fényében óriási. Ez valamelyest mérséklődik a jövedelmi adatokkal összevetve. 2023-ban az Egyesült Államokban az éves átlagkereset 66 622 \$ (25 982 580 Ft) volt.⁶ Magyarországon ugyanebben az évben a KSH 2023 decemberére vonatkozó gyorsközleménye szerint a bruttó átlagkereset 589 100 Ft volt,⁷ ha ezt átszámítjuk a teljes évre, 7 069 200 Ft jön ki. Ebből az látható, hogy az átlagkereseti adatok alapján Magyarországon egy év alatt a legdrágább jogi képzés közel kétszerese megkereshető. Az Egyesült Államokban, ha az említett University of Idahót tekintjük referenciának, akkor – legyen szó az állam lakóiról vagy az államon kívül élőkről – a teljes képzés összege az átlagkereset többszöröse (az állam lakói esetében bő kétszerese, az államon kívül élők esetében négyszerese). A *U.S. News* táblázatában feltüntetett egyetemek bármelyike esetén hasonló eredményekre jutnánk. Összességében tehát a jogászképzési díjszabás és a jövedelmi viszonyok aránya fényében az amerikai jogászképzés anyagi terhei jelentősebbek, ezért Tamahana kritikai észrevételei sürgetőbb problémát érintenek az Egyesült Államokban.

Ám miután figyelembe vettük ezeket a különbségeket, akkor ezeken túlmenően Tamahana könyve a maga provokatív hevületével együtt erőteljes és tanulságos láttelelet elsősorban az egyesült államokbeli jogi oktatás helyzetéről, másodsorban azonban olyan kérdéseket tudatosít az olvasó számára, amelyekkel a jogászképzés világában az Egyesült Államok határain kívül is rendszeresen szembe kell néznünk.

⁶ <https://www.ssa.gov/oact/cola/AWI.html> (utoljára megtekintve: 2024. december 9.)

⁷ <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/ker/ker2312.html> (utoljára megtekintve: 2024. december 9.)